

Ewelina Ładziak

Humanizm zawarty w pojęciach : (po lekturze książki "Humanizm w języku polskim. Wartości humanistyczne w polskiej leksyce i refleksji o języku" pod redakcją Aleksandry Janowskiej, Magdaleny Pastuchowej i Radosława Pawelca)

Linguarum Silva 2, 225-229

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ewelina Ładziak

Humanizm zawarty w pojęciach

(po lekturze książki *Humanizm w języku polskim. Wartości humanistyczne w polskiej leksyce i refleksji o języku* pod redakcją Aleksandry Janowskiej, Magdaleny Pastuchowej i Radosława Pawelca)

Humanizm w języku polskim. Wartości humanistyczne w polskiej leksyce i refleksji o języku pod redakcją Aleksandry Janowskiej, Magdaleny Pastuchowej i Radosława Pawelca to publikacja, która powstała w ramach projektu badawczego pt. *Humanizm. Idee, nurty i paradygmaty humanistyczne w kulturze polskiej*. Monografia składa się z rozdziałów autorstwa: Małgorzaty Ciunovič, Renaty Grzegorzycykowej, Aleksandry Janowskiej, Kingi Knapik, Anny Mróz, Anny Pajdzińskiej, Magdaleny Pastuchowej, Radosława Pawelca, Agnieszki Ewy Piotrowskiej, Artura Rejtera, Jagody Rodzoch-Malek i Krzysztofa Waśkowskiego.

Opracowanie jest diachronicznym studium pól pojęciowo-wyrazowych wybranych wartości, które przyporządkowano do sześciu pól aksjologicznych: wartości sakralne, wartości z zakresu etyki indywidualnej i zbiorowej, wartości epistemiczne, estetyczne oraz hedonistyczne i witalne. Rozdziały poświęcone leksemom skupionym wokół wybranych pojęć poprzedza przeprowadzona przez Małgorzatę Ciunovič historyczna analiza wyrazu *człowiek*, która jest odwołaniem do etymologii słowa *humanizm*, a także do filozofii humanizmu i humanistów. Znaczenie leksemu *człowiek*, według autorki, na przestrzeni wieków uległo wyraźnym zmianom: „[...] postrzeganie człowieka jako wartości samej w sobie jest albo rzadkie [...], albo spłycone do funkcji retorycznych [...]” (s. 75). Choć współcześnie trudno odnaleźć renesansowe znaczenia leksemu *człowiek*, to wartości, które były związane z człowieczeństwem i ludzkością, wciąż można odszukać w tekstach. Badaczka pisze:

Jan Paweł II roztacza humanistyczną wizję człowieka, postrzeganego jako wartość i nierozłącznie związanego z tym, co składa się na jego człowieczeństwo: relacją z Bogiem [...], wspólnotą, narodem, godnością, dobrocią i humanistyczną ludzkością względem drugiego człowieka, otwartością na niego. Jeśli do tych wartości dodamy troskę o piękno, rozum, sprawiedliwość, miłość i praw-

dziwą radość, powrócimy myślami do ideału szesnastowiecznych humanistów.

(s. 75-76)

Wymienione humanistyczne wartości związane z działalnością człowieka i człowieczeństwem pozwalają odnaleźć ślady antropocentryzmu w pojęciach, które zostały poddane analizie w celu uchwycenia ich rozwoju i zakresu. Na kartach recenzowanej pracy kolejno omówione zostały: *godność, cześć i cnota, świętość, mądrość i rozum, sprawiedliwość i prawo, miłość, wolność, swoboda, niepodległość, piękno oraz radość i życie.*

Opracowanie wartości humanistycznych w polskiej leksyce, które powierzono autorom zebranych w pracy tekstów, wymagało od piszących zmierzenia się z wieloma trudnościami badawczymi, nieuniknionymi w analizie diachronicznej. Próba odtworzenia zmian semantycznych danych wyrazów i pojęć, która jest elementem wspólnym wszystkich tekstów analitycznych w tomie, opiera się przede wszystkim na informacjach zebranych w słownikach, w których źródłem definicji znaczeniowych są przykłady użycia badanych leksemów. Jak zauważył autor wstępu do pracy, cytat cytatowi nie jest równy, a źródła pisane niekoniecznie wyczerpują wszystkie konteksty danego słowa. Pomijając tak istotne kryterium jak mówioność, którego nie sposób wykorzystać w analizie historycznej, warto zwrócić uwagę na niewspółmierność materiału w poszczególnych okresach historycznych: liczba poświadczeń staropolskich w porównaniu do przykładów użycia z okresu średniopolskiego czy nowopolskiego jest niezwykle mała. Źródła, będące materiałem analitycznym, stawiają badacza przed trudnym wyzwaniem, rzetelnej analizie może bowiem zagrozić zbyt daleko idąca interpretacja, która często jest efektem nakładania na materiał historyczny kompetencji współczesnego użytkownika języka. Pomimo trudności wynikających z właściwości materiału badawczego analiza diachroniczna pojęć, która została przeprowadzona na kartach tomu *Humanizm w języku polskim. Wartości humanistyczne w polskiej leksyce i refleksji o języku*, jest cennym źródłem informacji na temat przemian w pojmowaniu omawianych pojęć. Dokonane analizy wskazują, jak wysoce przeszłość oddziałuje na współczesność oraz na kształtowanie się przyszłości.

Oprócz historycznego materiału badawczego elementem wspólnym artykułów jest także przyjęta metoda badawcza, która, czerpiąc z językoznawstwa kognitywnego i najnowszych osiągnięć semantyki porównawczej, wykracza poza ramy analizy lingwistycznej, łącząc wiedzę o języku z wiedzą o kulturze i społeczeństwie. Istota wpływu zjawisk pozajęzykowych na znaczenie omawianych zagadnień jest widoczna m.in. w rozdziale poświęconym *godności* autorstwa Renaty Grzegorzyczkowej i Agnieszki Ewy Piotrowskiej, w którym materiał językowy wykazał dużą złożoność

pojęcia i różne jego warianty, z czego autorki wyciągnęły następujące wnioski:

Przeprowadzone analizy ukazały całą złożoność badanego pojęcia i jego wieloaspektowość. Prowadziły też do próby wyjaśnienia genezy tego stanu. Jest on, jak sądzimy, wytworem powolnych procesów językowych, odzwierciedlających rzeczywiste przeobrażenia historyczno-społeczne (zanikanie społeczeństwa stanowego), a także przemiany mentalne: rodzącą się powoli uniwersalistyczną świadomość moralną, ogarniającą cały świat i każdego człowieka,

(s. 148)

Wyjście w analizie pojęć poza lingwistykę pozwala dostrzec złożoność czynników, które wpłynęły na zmiany semantyczne i budowanie obrazu wartości w języku polskim, jednak informacje te powinny być tylko przyczynkiem do znacznie szerszej analizy interdyscyplinarnej, co zauważył Radosław Pawelec w rozdziale na temat pojęcia *cnota*:

Przekształcenie tego pojęcia w dobie nowopolskiej tylko do pewnego stopnia można tłumaczyć zmianą warunków społecznych, także dawniej miało ono bowiem szerokie odniesienie społeczne, nieograniczone bynajmniej do warstwy szlacheckiej. Oczywiście przyczyn zmiany może być bardzo wiele, wskazanie ich nie należy też (tylko) do językoznawcy.

(s. 173)

W celu zbadania wartości humanistycznych zastosowano metodę rekonstrukcji pola pojęciowo-wyrazowego, któremu nadano czteropoziomowy układ składający się z: pojęcia, pola wyrazowego, wyrazu, realizacji tekstowej. Etapy rekonstrukcji pola pojęciowego przedstawiła Renata Grzegorzczkova, która sugeruje rozpoczęcie badania od analizy synonimów bliższych i dalszych, co w przypadku badania wartości humanistycznych w języku polskim pozwoliło uchwycić rozwój semantyczny wybranych wyrazów, dając stabilny grunt pod lingwistyczną refleksję nad zmiennością i wieloaspektowością pojęć. Efektywność zastosowanej metody można dostrzec w analizie pojęcia *mądrość*, której autorką jest Magdalena Pastuchowa. Wnikliwe badania doprowadziły badaczkę do następujących wniosków:

Pojęcie mądrości mieści się na pewno w polu wartości poznawczych, w którego centrum znajduje się prawda jako 'poznanie, wiedza o świecie'. Historyczna analiza pola wyrazowego, które

go buduje, pokazała zróżnicowanie aksjologiczne w poszczególnych epokach polszczyzny. Na pewno można wskazać miejsca wspólne mądrości z trzema innymi, poza wartościami poznawczymi, kręgami wartości: transcendentnymi, etycznymi i estetycznymi.

(s. 263–264)

Z kolei m.in. rozdział dotyczący *prawa i sprawiedliwości* uświadamia, jak wiele informacji potrafi przynieść analiza synonimów. Anna Mróz zauważyła, jak bardzo na przestrzeni wieków zmieniła się zależność pomiędzy *prawem a sprawiedliwością*, które do XVIII wieku były z sobą silnie powiązane:

Odwołanie się do *Słownika wyrazów bliskoznacznych PWN* [...] potwierdza oddzielenie się na płaszczyźnie semantycznej znaczenia leksemów: *prawo, prawy i sprawiedliwy, sprawiedliwość*. W kręgu *sprawiedliwości* odnajdziemy odwołania do takich wartości, jak *bezstronność, równość, uczciwość, nawet demokratyczność*, ale nie do *prawa*, które będzie synonimiczne z *prawodawstwem, prawoznawstwem, prawidłowością, uprawnieniem i zasadą*, ale nie znajdziemy bliskoznaczności ze *sprawiedliwością*.

(s. 349–350)

Obok rzetelnej analizy pól pojęciowo-wyrazowych czytelnik odnajdzie w pracy także dwa rozdziały poświęcone rozwojowi koncepcji języka od wieku XVI do współczesności, które obrazują proces kształtowania się myśli językoznawczej w Polsce i nie tylko. Rozdziały autorstwa Artura Rejtera (*Teorie dotyczące języka w myśli humanistycznej XVI–XVIII wieku*) i Anny Pajdzińskiej (*W poszukiwaniu natury języka. Dziewiętnasto- i dwudziestowieczne koncepcje języka*) stanowią kompendium wiedzy na temat teorii języka nie tylko dla lingwistów, lecz także wszystkich zainteresowanych kształtowaniem się myśli językoznawczej.

Uważny czytelnik na pewno doceni pracę redaktorów, którzy oddali w ręce licznego grona osób zainteresowanych humanizmem, w tym także językoznawców, publikację o przejrzystej, jednolitej formie. Każdy rozdział, jak i podrozdział poświęcony analizie rozpoczyna się cytatem lub stylizowanym sformułowaniem, zaczerpniętym z materiału badawczego. Dużym ukłonem w stronę odbiorcy, który niekoniecznie musi posiadać specjalistyczną wiedzę językoznawczą, jest ograniczenie analizy do minimum i nadanie artykułom charakteru syntezy. Doskonałym pomysłem jest także zgrupowanie wszystkich cytowanych źródeł na końcu książki, co pozwoliło ograniczyć jej objętość, a także podnieść komfort lektury.

Praca *Humanizm w języku polskim. Wartości humanistyczne w polskiej leksyce i refleksji o języku* obrazuje wpływ wartości humanistycznych na język i stanowi punkt wyjścia dalszych rozważań. Opisane fakty językowe – analiza wyrazów i odtworzenie pól pojęciowych – umożliwiają postawienie wielu hipotez, które wymagają zbadania. Zachęcenie czytelnika do dyskusji i refleksji widoczne jest w makrostrukturze tomu, który zawiera wstęp, natomiast zakończenie podsumowujące wszystkie wnioski czytelnik musi dopisać już sobie sam.